

hanları arasında "hükm-i hümâyun şüd, ferâmîn-i hümâyun" ve Kaçarlar'daki gibi "fermûde-yi hümâyûnî" şeklinde kullanılmıştır.

Hümâyun kelimesine yaygın biçimde Osmanlı Devleti'nde rastlanır. Bu tabirin kullanılmasının özellikle Fâtiḥ Sultan Mehmed devrinden itibaren yaygınlaştığı ve bunun devletin bir imparatorluk vasfını kazanmasıyla ilgili bulunduğu söylenebilir. "Zât-ı hümâyun, fermân-ı hümâyun, hatt-ı hümâyun, nâme-i hümâyun, tuğ-râ-yi hümâyun, harem-i hümâyun, sarây-ı hümâyun, enderûn-ı hümâyun, mâbeyn-i hümâyun, bâb-ı hümâyun, dîvân-ı hümâyun, otağ-ı hümâyun, ordu-yi hümâyun, donanma-yı hümâyun" vb. örneklerde görüldüğü gibi doğrudan padişaha veya onun şahsında devlete ait yer ve müesseseler için kullanılmıştır.

Farsça'da ve Osmanlı Türkçesi'nde "hümâyun- baht, hümâyun- re'y" terkiplerinde olduğu gibi hümâyunun bazan nitelediği kelimenin önüne geçtiği de olurdu. İstanbul Bebek'te Lâle Devri'nde Hümâyunâbâd adıyla bir köşk yapılmıştı. *Kelîle ve Dimne* adlı ünlü eser Alâeddin Ali Çelebi tarafından *Hümâyunnâme* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Kelime, Behmenî ve Bâbürlülük'te doğrudan hükümdarların ismi olarak da kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Hüseyin-î Tebrîzî, *Burhân-ı Kâfir* (nşr. Muhammed Muîn), Tahran 1342, IV, 2365, 2366; *Ferheng-i Fârsî*, IV, 5170; Hâfız-ı Ebrû, *Zayl-i Zafarnâme: Continuation du Zafarnama de Nizamuddin Şamî* (nşr. F. Tauer, *Ar.O.*, VI [1934] içinde), s. 429-465; Fr. Kraelitz, *Osmanische urkunden in Türkischer Sprache aus der Zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, Wien 1921, s. 44, 47; F. Wolff, *Glossar zu Firdôsis Şâhnâme*, Berlin 1935, s. 857; Osman Turan, *Türkiye Selçukluların Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958, s. 6, 10, 13, 15, 20, 32 vd.; N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris*, Paris 1960, I, 45, 68, 70, 101; P. Wittek, "Zu einigen frühosmanischen urkunden", *WZKM*, LV (1959), s. 122-141; LVI (1960), s. 267-284; Pakalın, I, 866-867; Dihudâ, *Luğatnâme*, XXVIII, 266-267; H. Busse, "Humâyûn", *El²* (Fr.), III, 594-595.

TAHSİN YAZICI

HÜMÂYUN (همايون)

Türk mûsikisinde bir makam.

Hicaz ailesi adı verilen ve birbirleriyle yakın ilişkili dört makamdan oluşan hicaz, uzzâl, zirgüleli hicaz, hümâyun grubunun bir üyesidir. Hicaz hümâyun makamı ola-

rak da adlandırılır. Dizisi, yerinde hicaz dörtlüsüne nevâ perdesinde bûselik beşlisinin eklenmesinden meydana gelmiştir:

Nota yazımında donanımına si için bakıye bemolü (dik kürdî), do için bakıye diyezî (nîm hicaz) yazılır. Gerekli değişiklikler ise eser içerisinde gösterilir. Yedeni rast, durağı düğâh perdesidir. Çok istisnâ olarak büyük formulu bazı eserlerde nîm-zirgüle perdesinin yeden olarak kullanıldığı görülmekle birlikte bu isabetli değildir. Makamın güçlüsü nevâ perdesi olup bu perdede bûselik çeşniyle yarım karar yapılır.

Nîm-hicaz ve dik kürdî perdelerinin meydana getirdiği artık ikili aralığı hicaz çeşnisinin karakteristiğidir. Bundan dolayı herhangi bir çeşni teşekkül etmemesine rağmen bu iki perde üzerinde yapılan asma kararlar ve ayrıca hümâyun seyri esnasında zaman zaman rast perdesine dönüşmesi sebebiyle bu perdede nikriz çeşniyle yapılan asma kararlar makamın önemli özelliklerindedir. Ayrıca hicaz ailesini oluşturan makamlar kendi seyirleri sırasında mutlaka birbirlerine geçki yaparlar ve bu esnada onların güçlü perdelerini asma karar olarak kullanırlar. Meselâ hümâyun makamının güçlüsü nevâdir ve bu perdede bûselik çeşniyle yarım karar yapılır. Fakat hümâyun seyri sırasın-

da diğer hicaz çeşnilerine geçildikçe onların yarım karar perdeleri hümâyunda asma karar olarak kullanılır. Bunlar da nevâda rastlı (hicazın güçlüsü), hüseynde uşşaklı (uzzâlın güçlüsü) ve hicazlı (zirgüleli hicazın güçlüsü) asma kararlardır. Ancak hüseyndeki hicazlı asma kararın çok az tercih edildiği görülmektedir.

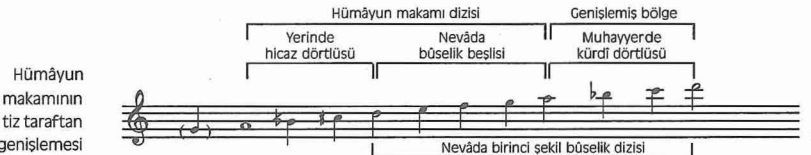
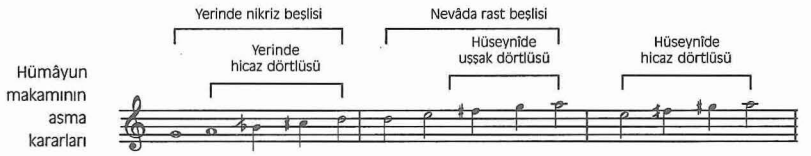
Hümâyun makamı dizinin hem tiz hem de pest tarafından genişleyebilir. Daha çok tercih edilen tiz taraftaki genişleme iki şekilde olur. Birincisinde, durak perdesi üzerinde bulunan hicaz dörtlüsü simetrik olarak tiz durağın üzerine göçürülür. Bunun sonucu olarak nevâ perdesi üzerinde ikinci şekil bir bûselik dizisi meydana gelir.

İkinci genişleme ise nevâ perdesi üzerinde bulunan bûselik beşlisine muhayyerde bir kürdî dörtlüsü ilâvesiyle meydana gelir. Bu da nevâda birinci şekil bûselik dizisidir.

Çok az da olsa bazı klasik eserlerde hümâyun makamının pest taraftan da iki şekilde genişletildiği görülmüştür. Birinci şekil, yegâh perdesine bir rast beşlisi getirilerek yerindeki hicaz dörtlüsüyle birlikte yegâhta bir basit sûzinak dizisi oluşturmak suretiyle elde edilir.

İkinci şekilde ise yine yegâh perdesine bir nikriz beşlisi getirilmek suretiyle yerindeki hicaz dörtlüsüyle birlikte yegâhta bir neveser dizisi meydana getirilir. Bu arada hüseyinî-aşiran perdesinde de bir hicaz çeşni oluşmuştur.

İnici çıkıcı, bazan çıkıcı olarak da kullanılan hümâyun makamının seyrine durak veya güçlü civarından başlanır. Diziyi mey-

dana getiren çeşnilerde karışık gezinildikten sonra güçlü perdesinde büselik çeşniyle makamın yarım kararı yapılır. Bu arada yukarıda zikredilen gerekli yerlerdeki asma kararlar gösterilir. Nihayet bütün dizide ve gerekirse genişlemiş bölgede de karışık gezinildikten sonra düğâh perdesinde hicaz çeşniyle tam karar yapılır.

Zaharya'nın ağır çenber usulünde, "Düşmesin miskin gönüller zülfi anber bûlara"; Gevrekzâde Mustafa Ağa'nın yine aynı usulde, "Hasret-i rûyunla girân olduğum demdir bu dem" mısraı ile başlayan besteleri; İbrâhim Ağa'nın, "Kul oldum bir vefâkâra cihan bâğında gülfemdir" mısraı ile başlayan ağır semâisi; Hacı Sâdullah Ağa'nın, "N'ideyim sahn-ı çemen seyrini cânânım yok" mısraı ile başlayan yürük semâisiyle Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin evsat usulünde, "Rûm'da Acem'de âşık olduğum" mısraı ile başlayan ilâhisi hümâyun makamının en güzel örnekleri arasındadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hızır Ağa, *Tefhîmü'l-makâmât*, TSMK, Hazine, nr. 1793, vr. 6^a, 9^b, 14^a; Abdülbâki Nâsır De-de, *Tedkik u Tahkik*, Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 1242/I, vr. 29^a; *Hâşim Bey Mecmuası*, İstanbul 1280, s. 29; Ezgi, *Türk Musikisi*, I, 61-65; IV, 214-217; Özkan, *TMNU*, s. 134-139; Arel, *Türk Musikisi*, s. 53-54.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

HÜMÂYUN

(همايون)

Nasirüddin Muhammed
Hümâyûn Pâdşâh
(ö. 963/1556)

Bâbürlü hükümdarı
(1530-1540, 1555-1556).

4 Zilkade 913'te (6 Mart 1508) Kâbil'de doğdu; babası Bâbü, annesi köklü bir aileden olan Mâhım Begüm'dür. İyi bir eğitim görmüş, dinî ilimler yanında cebir, geometri ve özel ilgisinin bulunduğu astronomi okumuş, ayrıca savaş sanatı ve devlet idaresi konusunda dersler almıştır. 923'te (1517) Kâbil'e vali tayin edildi; ardından Bedaşhan'ın idaresi de ona bırakıldı. Afganistan'ın ilhakından sonra Pencap'a giren babasının Hindistan'daki fetihlerine katıldı ve ordusuyla Hisar Firûze üzerine yürüdü (26 Şubat 1526). Burada kazandığı zaferden sonra mükâfat olarak kendisine bu eyaletin geliri verildi. Receb 932'de (Nisan 1526) Bâbürlü Devleti'nin kuruluşunda dönüm noktası olan

Genişlemiş bölge Yerinde hümâyun makamı dizisi

Yegâhta rast beslisi Yerinde hicaz dördlüsü Nevâda büselik beslisi

Hümâyun makamının pest taraftan genişlemesi

Yegâhta basit süzünak dizisi

Yerinde hümâyun makamı dizisi

Hüseynî aşırında hicaz dördlüsü Yerinde hicaz dördlüsü Nevâda büselik beslisi

Hümâyun makamının pest taraftan genişlemesi

Yegâhta nikriz beslisi

Yegâhta neveser dizisi

Düyek

Hümâyun makamının seyir örneği

Panipat Meydan Savaşı'nda büyük başarı gösterdi ve Lûdî ordusunun dağıtılmasında önemli rol oynadı. Sultan İbrâhîm-i Lûdî'nin ölümüyle sonuçlanan bu savaşta hezimete uğrayan ve Delhi'nin gerisine çekilen Afgan kuvvetlerini takip ederek müstahkem Agra şehrini ele geçirdi. Cemâziyelevvel 933 (Şubat 1527) tarihinde de babasının Çitor Racası Rânâ Sangâ ile yaptığı savaşta yer aldı. Bâbü Hindistan işlerini yoluna koyduktan sonra onu Afganistan'a gönderdi. Böylece Bedaşhan'a dönen Hümâyun Türkistan meselesiyle uğraştı ve Özbekler'e karşı devletin kuzey sınırlarını koruyarak iki yıl kadar onlarla mücadele etti. 935'in sonlarına doğru (Ağustos 1529) Afganistan'da kalıcı barışı sağlamasından sonra Hindistan'a çağırıldı. Bu sırada Bâbü rahatsızlandı ve hastalığının giderek ağırlaşması üzerine bütün emirleri huzuruna toplayarak Hümâyun'u vâli tayin ettiğini bildirdi; vefatından üç gün sonra da Hümâyun adına hutbe okunup sikke kesildi (9 Cemâziyelevvel 937/29 Aralık 1530).

Hümâyun'un en büyük rakibi Lûdîler idi. Bengal'e sığınmış olan Afganlar'ın da önemli ölçüde yardımını alarak ortaya çı-

kan Mahmud Han Lûdî, Bâbürlüler'in zayıf bulunduğu sınır bölgelerinde sık sık karışıklıklara sebep oluyordu. Onun Cavn-pûr Kalesi'ni zaptetmesi ve Gucerât Sultanı Bahadır Şah ile Bengal Sultanı Nusret Şah'ı da kendi tarafına çekmeye çalışması üzerine Bâbürlü kuvvetleri harekete geçerek Devre denilen yerde Lûdîler'i hezimete uğrattı Cavn-pûr Kalesi'ni geri aldı (1531). Ertesi yıl da Afganlı Sûrî hânedanının kurucusu Şîr Şah Sûr Bâbürlüler'e düşmanca tavır takındı. Hümâyun onun bulunduğu Çunâr Kalesi'ni kuşatarak teslim olmasını istedi. Fakat bu sırada Gucerât ordusunun Bâbürlü arazisine girmesi üzerine onunla anlaşıp hâkimiyetini tanımak şartıyla burayı kendisine verdi. Bu durum Şîr Şah Sûr'un itibarını ve gücünü arttırdı; saflarına çok sayıda katılmalar oldu.

Şîr Şah Sûr ile anlaştıktan sonra Agra'ya dönen Hümâyun Şâban 941'de (Şubat 1535) buradan Gucerât'a hareket etti ve Mandasor Kalesi önlerine geldi. Mart 1535'te yapılan savaşta Sultan Bahadır yenilerek geri çekildi ve Gucerât Bâbürlüler'in eline geçti; Hümâyun buraya kardeşi Mirza Askerî'yi vali tayin etti. Daha son-